

Könyvek és idők

Gondolatok a könyvtárban

Asztalomon a Politikai Könyvkiadónak egyszerre hat könyve, ezenkívül Balogh Irma: *Barátaim, a serdülők*, Kenéz Ferenc: *Kérdezzünk tovább!*, *Az ateizmusról fiataloknak*, Balázs Sándor: *Szociológia és nemzetiségi önismeret*, Gáll János és Sztranyiczki Gábor: *Az RKP politikájának ideológiai alapjai*. Szeretem ezt a kis könyvkiadói részleget; kicsi, de erős. A könyvek borítólapjától kezdve (korszerű, friss, egyedi) — a részleg koncepciójáig (sajátos, politikus, fantáziás) — minden azt jelzi: kemény minüintézmény. A kiadó igazgatója, az egykori spanyolországi önkéntes, a hajdani *Korunknak* Erdélyi István néven írógató Valter Roman van olyan öntudatos kommunista, valamint a nemzetiségi kérdés alapos ismerője (no meg a magyar nyelvé), hogy felmérje: évi 15-20 cím elég kevés. De a részlegvezetőnek, Bitay Ödönnek hála — ezek legalább nagyrészt jók. És néha egyenesen eseményt teremtenek. Ilyen volt az FDN-antológia. Anyagának jó része: szégyellnivalóan kellemes meglepetés. Szégyellnivaló, hogy mennyire kihullt sokunk látóköréből ez a lap; bezzeg, amikor Horváth István, Asztalos István, Sütő András nevéhez kapcsolódott, jobban odanéztünk... Tíz riporter, író, szakíró (közülük öt a hetilap belső munkatársa) jelentkezik 34 írással, s van az írások között olyan, amely némileg visszautal az 1932—1933-as *Falvak Népe*re is. (Újra elolvastam Demeter János *Századunk sodrában* című, a Kriterionnál 1975-ben megjelent önéletrajzi vallo-más-kötetét, és abban különös figyelemmel az 1932—1933-as *Falvak Népe* rövid történetét elmondó *Új utakon* című fejezetet; és itt van íróasztalomon, a lap mai közíró és agrármérnök főszerkesztőjének, a Politikai Könyvkiadónál megjelent FDN-antológia előszóírójának, Simonka Lászlónak jóvoltából, kopott vörös kéregbe kötve, a *Falvak Népe* lapgyűjteménye az első számtól, 1932. szeptember 30-tól 1933. március 5-ig. Megírtam Marosi Péternek, a Salamon Ernő-kismonográfia szerzőjének, hogy a *Falvak Népe* 1932. december 16-i számának első oldalán, a *Törekvő szelleme kísért Csikszeredában, öt évre itélték a felvonuló munkanélküliek vezetőjét* című cikkben kiemelt szedéssel többek között a következőket olvashattam: „A gyergyószentmiklósi munkanélkülieket bilincsbe verték és egymáshoz láncolva Csikszeredába vitték. És pedig Bedő Antalt, Csergő Sándort, Tamás Ignácot, Prohászka Istvánt, Borsa Lászlót, Bondorovszky Károlyt, Kozma Lajost és Salamon Ernőt” — nevét persze most én húztam alá. Egyébként mindmáig nem értem, miért nem mérjük fel módszeresebben a két világháború közötti baloldali magyar sajtónkat? Nézem a *Falvak Népe* hasábjain Tamási Áron, Nagy István (Gyökér István), Méliusz József, Erdélyi József írásait; a második — azaz 1932. október 7-i számban közlik József Attila *Anyám* című versét, amely először a *Népszava* 1931. január 11-i számában jelent meg, a *Falvak Népe* azonban — a szövegösszevetésből ez könnyen kideríthető — már a végleges, azaz a *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* című kötetben megjelent vázlatot veszi át. Ugyanabban a számban jelent meg Illyés Gyula *Elégia* című verse — a *Sarjürendek* (1930) kötetből; arról, hogy mennyire jól válogatott azon frissiben a *Falvak Népe*, tán az is tanúskodik, hogy amikor Kántor Lajossal, még könyvkiadós koromban, megegyeztem egy reprezentatív Illyés Gyula-kötet (*Világszerzés*. Irodalmi Könyvkiadó, 1966) összeállításában, a *Sarjürendek* című kötetből Kántor összesen két verset vett be, s az egyik épp az *Elégia*, amellyel egyébként előszavában is foglalkozik... Joggal jegyzi meg vallo-másában Demeter János, miután elmondja, hogy az első számban közölt *Okos szekér* című írását Tamási Áron a *Falvak Népe*nek írta: „Ajánlom, hogy az irodalomtörténetészek nézzenek egy kicsit körül a *Falvak Népe* háza táján is.” Én még hozzá-tennem: nemcsak az irodalomtörténészek, hanem a riporternek is. A *Kötések, sodrásban* (vajon minek a vessző?, jelzi a habozó zavart, a képtelen képet) talán még jobb, még izgalmasabb lett volna, ha az összeállító Cseke Péter és Zágoni Attila többet válogat be a tíz évfolyam (1968—1978) olyan írásaiból — ha voltak! —,

amelyek visszanyúlnak az 1932—1933-as *Falvak Népe* éles riportjainak, híreinek anyagához. No persze, ilyenkor a legkönnyebb a kibic dolga; kinek nem támadnak újabb és újabb ötletei? De hát a könyvecskének óriási haszna, hogy egy lap, egy pázsma, egy munkatársi gárda erejét, jó szakmai színvonalát, szervességét, néhol bátorságát tanúsítja; és el tudom képzelni, hogy elég hosszú és nehéz út vezetett az ötlettől a megvalósulásig. Nem jellemző a kötetre, de jó alkalom fölvetni: be kinos, amikor a riport irodalmiaskodással, művészkedéssel próbál kitörni műfajából, abban a hitben, hogy a zsurnalisztikától felfelé az ünnepélyes stíluson keresztül vezet az út! Ilyen patetikus, paródiafűt fejezetcímmel találkozom benne: *Mélybe markoló gyökök roppanása*. És — egyébként jó írásokban — ilyen fáradt, költői-nek szánt giccsek: „Már lefelé gurult a nap az égbolton, de izzó kohóként ontotta a meleget.” Számos jelét látom annak a szándéknak, hogy a legpontosabb, a legtalálhatóbb helyett mindenáron szokatlan szó szerepeljen: „Akkora behemót helység Pécska, hogy a helybeliek egytől egyig városnak nevezik.” (Behemót: az *Értelmező szótár* szerint is ormótlanul, idomtalanul hatalmas termetű és esetlen, nehézkes mozgású [ember v. ritk. állat]; óriás[!], monstrem.) Másutt ilyenek fordulnak elő: a fát „tutajokra rakják s usztassák [sic] tovább mindig mindig csak lefelé [sic]. Egyvalami [sic] bizonyos: a falu élete [...] az egyre csak fokozódó kitermeléssel kapcsolatos [sic]!"; „[...] nem volt lakás, még a minimális igények szerint [!] sem”; „Államvizsga témájául olyan problémát fogadott el [...]”; „Itt kötött ki, egyszerre sokféle munka kötelességével, mert védőnő, szülésznő, gyógyszerész és minden az egészségügyi ellátás szempontjából — egy személyben. Viszonylag szerencsés, a maga szempontjából: szobája van hivatalból [...]”; „egy sük esztendő alatt háromszor cserélt már lakást, s nem minőségi helyzetjavulással [!]”.

A suk-sük nyelv, a körülményeskedés s az emelkedett stíl azonban — ismerjük el — éppen a *Falvak Dolgozó Népe* hasábjait jellemzi a legkevésbé; csak íme, még egy igényes válogatásban sem „szigetelhetette ki magát az általánosabb szövegmegnyezetből rászivárgó csapadékokból”.

Érdekes: Kacsó Sándor tündéri, komor, férfias (csupa történelmi bizonyíték!) önéletrajzi művét a konok tanulni vágyás izgalmaival olvasom újra. Pedig az én koromban már nincs idő újraolvasásra. Persze (de nagyon: mutatis mutandis) a magunk sorsát olvasom ki belőle. Egy szerkesztő és nemzeti-ségi politikus és újságíró és tisztá, okos ember élete. Szinte rá tudnék mutatni ujjammal a majdnem testi fájdalom helyére a szellemi térképen: gyötrően adósai vagyunk. S még hány emberünknek!

Újraolvastam (nosztalgia?) Balla Karcsi *Miskáját*. Nem bántam meg, hogy újra kiadtam, amikor a kiadónál dolgoztam. És igenis, jó film lehetne belőle.

Egész más vonatkozásban: Majtényi Erik *Betonkelepecéjéből* is. Ha nem jövők el a tévétől, talán meg is lesz. „Szeriál.”

(1980. december 31.) Huszár Sándor: *Színház (majdnem) az egész világ*. Be különös elegye a fehérholló-tisztességnek, jóhiszeműségnek, gyermekdedségnek és őszintén átélthősi póznak — és a sértettségnek és a sértő gyanakvásnak, vállonveregetésnek, az „érezd magad megtisztelve, hogy én barátságos vagyok veled” kiállásnak! A regény több hangra és hangszerre szétírt hőse azonban a végigkérdélyeskedett kocsmái (elbeszélő-)közegben is, majdhogynem a szerző szándéka ellenére, a maga forró vérével-húsával, recsegő csontjaival *kitölti* a karikatúra-keretet — mindenekelőtt megható, szívet melegítő, szép emberi *gyöngyével* tölti ki! Meg kell bocsátani neki (a háta mögött összekacsintó szeretettel) a seregvezéri szobort-állást, a világhoz titokban elismerésért könyörgő, szűkülő hiúságot, azt, hogy barátságosan arconpaskolja a történelmet, de fél a primadonnától — istenem, mi lehet őszintébb s igazibb ennél a póznál! A regény főhősében a világon semmi sincs a tények főle emelkedő politruk hamis biztonságából; pedig a kor kitermelte ezt a fajta intézményesített nagyképűséget: a Politikát egyetemes tolvajkulcsnak, minden szakkérdésben eligazítónak tartó ostoba fölényességet, s hozzá azt a hőst, aki a valóságos terep fölött (annak domborzatára, kitaposott ösvényeire és új útjaira füttyölve) mintegy az alulról nehezen megcáfolható hatalom drótkötélpályáján közlekedik. Huszár hőse, ha fel is kényszerítik a kötélpálya fülkéjébe, bizony felszisszen minden alanti kavicsról. Másrészt nincsen ebben a figurában egy mákszemnyi sem a mákvirágból, a cinikus, gátlástalan, dörszölt, demagóg menedzserből — akit ugyan-csak jól ismerünk...

Szeretnivaló ez a Diri, mert komolyan veszi magát és elveit, és állandóan attól szorong, hogy mások nem veszik komolyan; szeretnivaló, mert rádöbben, hogy világmegváltó művét csak ravaszul, érdekek és félelmek kijátszásával-felhasználva

nálásával tudná megmenteni — büszke is rá, ha egy-egy húzása sikerül, de alkaltilag képtelen a jellemtelenségbe taszító tanulságokat állandó és következetes munkamódszerként alkalmazni. Nincsen egyetlen igazi szövetségese, legfennebb a Tarka Ökörben, az auditóriumban — bent, a színházban a maga-felemelte Főnökúron s néhány arc nélküli szurkolóján kívül csak intrikus, hálátlan, alattomos, jellemtelen, szélkakas, összeesküvő, kárörvendő, megfutamodó, gyáva, áruló figurák pannotikumma fintorog, vigyorog, kuncog gúnyosan, megannyi csúfondáros ördögfióka, aki nem ismeri fel történelmi küldetését, s a Diri önfeláldozó s világmegváltó szándékait. Nem látok én ebben semmi túlzást, antirealista torzítást. Ha százszor is rámbizonyítanak a pozitívabb séma hitelességét; a *végeredmény* visszaigazolja ezt az összképet. Ha a tisztességes szövetségeselek bátrak és nyíltak, ha ki mernek állni a Diri föllismerten becsületes és igényes vezetői stratégiája mellett — akkor van ereje végig-, azaz továbbbeszínálni... Huszárnak volt bátorsága szembebeszélődni „a pozitív hős győzelmeskedik” sémájával, „a pozitív hős szövetségesre lel a pozitív tömegben” című vasárnapi iskolás anekdotával. Ha a Diri kemény zsarnok lett volna, ha nem lettek volna az egész munkaközösségre — és a közönségre! — kiterjedő nagy ambíciói, amelyek kényelmességet, berozsdázottságot, kis magánérdekeket stb. sértettek, hanem csak megelégszik a verkli továbbforgatásának adminisztrálásával, nem „bukik meg”. A semmit sem akaró, zsebüket megtömő, színésznők küszöbén részegen horkoló, mások darabfordításait maguknak kifizető, turnékat elszabotáló, bemutatókat évekkig halasztgató, de olykor-olykor „ügyesen” felszólaló, kulcsemberüket pedig a zsarolás avagy az érdek eszközeivel sakkban tartó színházigazgatók hosszú életűek; akitől félnék, annak tekintélye van; aki önnön érdekein messze túlmutatóan akar valamit — az sebezhető. Aki minden szökőévben egyszer, amikor valamilyen politikai igénynek erre nagy szüksége van, parádés feldobást tud biztosítani — annak megbocsátják, ha a többi esztendőben az intézmény éppen csak létezik; s ha ily módon egy Diri a társulat előtt bebizonyította, hogy föllöttese feltétel nélkül támogatják — ellenlábasai riadtan meghunyászkodnak...

Persze, az életben a jó Diri azért nincsen éppen ilyen egyedül. Még „bukása” után sem. Még a lapnál is, ahová visszamenne, a valóságban talán akadt kolléga, akit fölháborít a közeg ellenállása, és fölmegey oda, ahová kell, és habzó szájjal veri ki a vezérdilit az exkolléga és exdiri visszavételéért. De a szerző jól teszi, ha nem édesíti meg ennek a tizedrendű mozzanatnak az ábrázolásával a Diri keserűségét.

A reflexekről van egy érdekes eszme-futtatása, amelynek én ellentmondanék. Hőse azt bizonygatja, hogy végső helyzetben a reflex fogalmazza meg az önvédelem parancsát. Nos, ezrével törik ki a lábukat a sikos utcán asszonyok, akik a megtántorodás pillanatában nem tudják elhajítani maguktól az üres tejesüveget, egyszerre mentenek azt is meg önmagukat — s ezért lesz balszerencsés az esésük. Meghökentő, hogy olykor egész közösségek reagálnak így; gazemberek gazemberségét elfogadják *status quónak* — főként, ha azok minden ambíciója szigorúan *maszkek*, tehát nem következik belőlük a közösség önmeghaladását sürgető követelmény — s a becsületes, tehetséges, de igényre korbácsoló stratégiákat apró, jelentéktelen, vitatható hibáik ürügyén elpusztítják. Huszár regényének Dirije, ez a székeyparaszti őseire, betanított munkás apjára, mosónő anyjára meghatóan és okosan büszke értelmiségi, ez a naiv jófiú, ez a neki-nekiveselkedő, zsinóros huszármენტébe öltözött Don Quijote, ez a gátlásos, öntelt, félnék, lelkesedő, vakmerő, nagydumájú, jópofáskodó, szorongó prolifiú, ez a Karácsony Benő-i hős, akinek virtusaiban dzsentri pózok keverednek Dózsa György-ös mártíromsággal és értelmiségi messianizmussal, aki olyan érzékeny, hogy képtelen észrevenni mások érzékenységét, akit annyi joggalalan sérelem ér, hogy nem veszi észre, milyen csontig hatolóan sért meg másokat (mert azt hiszi, a jópofaság és vállveregetés a sértést nem fokozza, hanem tompítja) — mondom, ez a Direktor, aki kiteszi a kocsmasztrala és a színpadra azt az ő nagy szívét, az ő félve dobogó, becsületes, vérző nagy szívét, ő, aki mély, megrendítő hittel hiszi, hogy nincsen benne semmi zsarnoki, semmi szeszélyes, semmi önkényes vonás, és nem tudja elviselni a hízelgőket és a szolgálalkúkat, aki meg van győződve arról, hogy észrevenné a szövetségeseit, ha lennének, aki a fejét és a szívét és az életét tenné rá, hogy nem volt senkihez igazságtalan, nem élt vissza soha a hatalmával, az elfoglaltságaival, a féltékenységeivel —, ez a Diri, aki csupa-fájdalom életével tölti ki az álkedélyesség karikatúrasémáját: ez a legszeretnivalóbb hősnők, akiről az elmúlt évtizedekben olvastam. Öszintesége és önáltatása már-már az exhibicionizmust súrolja; magánosságának és magányosságának az a kulcsa, hogy életének e közösség nélkül a világon semmi értelme; gyanakvása pedig nem egyéb, mint álcázása a közösség szeretete hihetetlen erejű, fájó szomjúhozásának.

A végigadomázott, végigmókázott keretes elbeszélésfűzér: tragikus regény. Jézus végre vádbeszédet mond Júdás fölött, és véget vet a történelemhamisításnak; azt mondja: ne hazudjátok megfeszítettségem miatti bűntudatotokban, hogy mégis megváltottalak benneteket — a megváltás elmarad, akárcsak a feltámadás, csak az én húsom és csontom töretett meg tiérettetek, de hiába. Megváltás örök ellenforradalmárai, ti kicsinyesek és önzők, ti szabotáltátok el az üdvözülést. Hogy én is hibás voltam? A Megváltó bennem nem volt hibás; csak az ember volt talán hibás bennem; de hát kis emberi hibái miatt megbukhat a Megváltó? Megbukhat azért, mert emberként nem rendelkezett a megváltáshoz szükséges könyörtelenséggel? Ezért nem adatok nekem még ecetet sem — de a két latornak Allami díjat...

Ha van igazság a földön, a Diri története mégsem itt érne véget. Boldogan olvasnám a következő regényt, amelyből kiderülhetne, hogy élete újabb szakaszában akad valaki, akadnak valakik, akik nem felejtették el alapvető, tiszta derekasságát, éles esztét, erkölcsi érzékenységét, közösségiszolgáló szerelmét, és nem nyugszanak, míg sértő mellőzöttségéből, bűnös félreállítottságából, „kicsi posztjából“ ismét föl nem kerül az élre, hogy visszamenőleg is bizonyítsa teljes, megváltói igazát; és akkor majd kiderül, hogy még az ellene felhozott látszatok is csaltak: a regényben, az újban, még világosabb, hogy nyoma sincs a beszűkítő, elfogult szereposztásnak, hanem a minden értéket összefogó, a közösség minden tehetségét szellemi néprontba foglaló stratégia embere ő; pletyka, intrika, személyes megbánottság nem befolyásolja; nem szolgálalküekre, hanem férfias, nyílt szövetségesekre van szüksége; semmi hajlama személyiségének kultuszára, vélt vetélytársak háttérbe szorítására, jópofáskodásba csomagolt sértegetésre, dzsentroid vállvergetősdiere; Don Quijote tisztasága megmaradt, de Rosinante helyébe táltos paripát szerzett, s nem borostömlőkkel és szélmalomokkal hadakozik, hanem kollektív magányunkkal, elárultatásunkkal, megosztottságunkkal, közös fájdalomainkkal...

Bodor Pál

Változatok az iróniára

Balla Zsófia: PaterNoster

Az úgynevezett józan ész nem arra való, hogy a világban eligazítson. Ez: a külvilág ártalmait ellen az öntudatra kérgesedő védőöltözék, seben a heg. Úgy védelmez, hogy ugyanakkor akadályoz a finom érzékelésben.

A költő levetkőzi ezt a bűvárruhát, ha mélyre megy. Sebei árán születik meg a vers, ez az eleven páternosztter, amelyen, íme, magunk is a lét és tudat felszíne alá bukhatunk.

Az olvasó a megszokott rend után fuldokol, de az élményüledékek rétegei között nincs hierarchia: a tényszerű és az irreális, a személyes és a közérdekű szeszélyesen rakódik egymásra. Mint földrengés után, úgy vegyülnek a különböző rétegek töredékei. Egy biztos csupán: e töredékek egy lehetséges létösszegezés kellékei. De a tudat alatt torlódó heterogén halmazokból csupán az Egész *lehetősége* sejlik föl egy látomásossá ajzott pillanatban.

Pedig mi lenne méltóbb például egy megidézett filozófus (Bretter) emlékéhez, mint egyfajta létösszegezés? Babits *Egy filozófus halálára* című verse jut eszembe, amelyben a formátlan élmény, a fájdalom — a megidézett szelleméhez híven — az esetlegesből nembeli lényegünkhöz emelő, megformált eszme lesz.

Persze, itt a filozófus válságát is jelzi a vers: „az alapkategóriák szétesnek — ezt mondta Molnár Gusztinak.“ Vajon „a vad, formátlan tények“ mai „sodra“ (Babits) indokolja, hogy, akárcsak a filozófia, a vers is a szétesés beismerése? Hogy teljesen megszűnt a forma hatalma a fájdalom fölött? A gyász itt Gazsiban, Gusztiban, Gézában, benned vagy bennem ölt testet, és nem a gyász eszméjétszemélyek fölött is sugárzó formában. Tehát az esetlegességek hordaléka alól a versben sincs mód fölszabadulni?

Pedig mi más a létösszegezés, mint az esetlegességeinkből absztrahált lényeg fölmutatása? Lehet, hogy a hosszú vers mindent átfogni kívánó extenzív jellege kizárja ezt a lehetőséget. Csak részenként tudja úgy marokra fogni az egyedi

tényeket, hogy a lényeg eleven testévé gyúrja őket. S ez többnyire nem a tudattalanból feltörő látomás, hanem az öntudat fényében izzó látvány pillanatában sikerül.

Megdöbönt néha egy tárgyszerű, éles kép, józsefattilás szomorú leltár egy térről, amelyet felismerve csak így fohászkozhatunk: „ó, lélek, ez a hazám!“ Látszólag véletlenszerű figurák népesítik be, vinilintáskás kofák, aszfaltarcú parasztlak, Múzeum-bácsik, szakadt muszlinkendős lányok, munkásszállás-lakók, összeszorított szájú Dolgozó Nők és így tovább, ismerős-idegen tömeg, de felemásságuk így együtt törvényszerűnek látszik, és vigasztalanul hiteles. Utazás közben meghozzódik rólunk a mindennapi bamba önbizalom, és kénytelenek vagyunk letekiníteni saját felemásságunk képmását is „az 1979-es Létezési Találkozó“ résztvevői között: „Tekintetes karok, kezek. / Följebb kezes tekintetek, / Többszínnyomású és komoly / a perspektivikus mosoly. // Itt vagyunk, eme képen, itt. / Mindnyájasan. Csak úgy feszít / mindenki, mint a drót, melyet / nyakból tartunk a kép felett;“. A felkeléstől a lefekvésig úgy-ahogy élni segítő értékeket is megkérdőjelezi ez a fintor, megingat áldásos tévhitünkben, miszerint létünk hiteles, és okunk van mosolyogni, igen, ez a költő dolga, hogy felébressze, amit úgy hívunk, kétély és lelkiismeret. Kívül van-e vagy belül a magyarázat arra a felemásságra, aminek neve „létüres“ tér? A válasz bizonytalan, csak egy bizonyosság van: mindenképpen miénk a felelősség. Ezért nem a szánalom, hanem a vád hangsúlyára vagyunk érzékenyebbek a költő kétértelmű kérdésében: „Mivégre szálldosunk, miért kerengünk? / — kérdezheted —, és mért pont épp ezek / fölött, kik egy-formába zártak? / Nézzük, ahogy egy emberöltőt / öntudatlan átagonizálnak?“ Vajon szánalomra méltó-e az, aki a választásról önként lemondva, saját hibájából lesz az erőszak tárgyává?

Az áldozat felelősségéről is szó lehet tehát ebben a modern áldozat-balladában: „És jön, jön, a Főtér, a templom felé közeleg / a kaszárnya-építő, acél-darusereg, / előtte pusztlás, nyomában ingatag, / tömött hasáblakások, befalazott hadak, / emberek mészbe szórva — / akkor is megépülnek a betonkártyavarák, / ha nem lesz aki / lássa, mert mindenki Bent, a Falban leszen.“ Hogyan lehetséges ez? Mi a tétje ennek az önkéntes beépülésnek? Az áldozat értékét ugyanis a cél és a cél tudata fedezi: Kőműves Kelemenék választhattak, mert tudták, miért történik az áldozat, és ebből fakad sorsuk tragikumuma. De oktalan áldozat szolgálatkész tárgya lenni csak szánalmas, és korántsem felemelő. Ezért indokolt a költő fohászzkodása: „A szívet ne forgassa félelem / méltatlan halál miatt...“

Ezek a kérdések valóban egy létösszegezés lehetséges kérdései. A nagy igényű költemény azonban még a szintézist megelőző válság lenyomata: érezzük azt az óriási erőfeszítést, amellyel a szubjektum a különböző viszonyait megrendítő élmények közös nevezőjét kutatja, elragad egy-egy látomásos kép, el a keserű ironia, de mindez nem áll egybe egésszé, inkább recitatívóval összefűzött, különálló versek sorozata.

Györffi Kálmán: A nagy kórház

Fordított eposzok világa ez: hősietlen, sőt tehetetlen, már-már emberalatti lét. A kéretlenül kapott élet véletlenszerűsége nem nemesül itt célszerűvé, célok és remények híján tagolatlan marad, mint a nyöszörgés, amellyel a pusztá életstíluson araszolgat fájdalomtól fájdalomig. Meghosszabbított exitus, amelyhez képest egyetlen választási lehetőség: az átmenetet egy rövid ugrással pillanattá zsugorítani.

Csakhogy, bármilyen hihetetlen, ebben a csonka, egydimenziós létezésben is megkísérti az embert az öröm, amelyre kromoszómáktól függetlenül egyenlőképpen születünk, és a megváltó ugrást halogatva inkább e kétes pillanatok mankóin biceg tovább. Pedig a test örömeinél alig kínálnak többet a megvesztegető perctörédek. Hát nem megalázó elfogadni a morzsákat az elérhetetlen teljesség helyett? Az ablaknyi kék eget, amelyen reggeltől estig egyetlen madár repül keresztül, egy simogatást vagy az alkohol okozta mámort?

A kiszolgáltatottságnak hány fokozatán túl nevezhető még emberinek a lét? Györffi narrátora a létküszöbről tudósít, amelynek neve itt kórház, s rendkívül pontos, olykor naturalisztikus tárgyiassága folytan valóságos kórházként is elképzelhető, de több ennél: a tehetetlenség és megalázottság szimbóluma. Félelmetesen szabatosak a nyomorékság lassított felvételei, figyeljük csak, mintha egy

automata filmfelvevő szenvtelensége rögzítené: „Most pedig a felállás következik. A bal kéz rámarkol az ágy támlájára, jobb kezével pedig bal hóna alá csípteti a mankót. Aztán jobb kézzel ragadja meg az ágy szélét, a matrac alatt, a hideg vasba kapaszkodik, bal kezével helyezi jobb hóna alá a mankót. A fekeke, két lapos deszkadarab, lassan, szinte észrevehetetlenül csúszik lefelé az ágyról, a lábával már elérte a padlót, egyik erre, a másik arra lötytyen meg, mintha meztelen lábfejét a pizsama szárához varrták volna.“ Elvárnánk, hogy egy ilyen látvány leírása részvétre indítson, hogy kiváltsa belőlünk lényünk legnemesebbnek vélt érzéseit, hogy egy pillanatra jobbaknak tűnjünk magunk előtt, mint amilyenek vagyunk. De ezzel ugyanakkor el is távolítana ettől a világtól, feloldaná vele a látvány kényelmetlenségét. Nem ezt teszi. Ha van érzelem, amelyet írása kihív, akkor az inkább a lázadásé, amelyet úgy osztunk meg nyomorékjaival, mintha sorstársaik lennének, s amellyel megszünteti az egészségesek önelégültségének maradék árnyalatát is: „Azt mondja Samu (az ádámcsutkája akkorát kattan közben, mintha ajtót nyitnának fel, mert Samun már semmi sem mozog, csak az ádámcsutkája, meg a hangszalagjai, meg a nyelve, és ez éppen elég ahhoz, hogy beszélni tudjon, ez éppen elég ahhoz, hogy ember legyen, mert nyilván az agya is mozog, nyilván egyetlen sejt sem tudott lebénulni az agyvelejében, ami ahhoz szükséges, hogy ilyen hatalmas, ilyen rettenetes marhaságokat mondjon, ami hosszú időre elveszi az ember kedvét mindentől, és egyszerűen kiszáritja velük az ember agyát): a boldogságot nem nekünk találták ki.“

Mi is elég ahhoz, hogy emberek legyünk? Ebből a kérdésből ébred a kétely, a kétely pedig a lázadás gyökere. Nem lehet megkülönböztetni azzal, hogy az emberiség a pusztá öntudattal kezdődik és végződik. Ha az öntudat hatalma csak a helyzet felméréséig terjedhet, és nem tovább, akkor nem kincs, hanem teher. Mert a tehetetlenség, legyen az bármilyen — fizikai vagy erkölcsi — természetű, nem fér össze az öntudattal. Ennek az összeférhetetlenségnek a nyers, fölényes, fekete humort sem megvető ábrázolásával Györffi azok ellen az adottságok ellen fordít, amelyek e kettőt mégis békés egymás mellett élésre kényszerítik.

Egy ilyen adottság kiszolgáltatottjai a kórterem lakói, a nevesek és a névtelenek, akiknek szószólója az első személyű narrátor. Tekintetének fókuszában hol te állsz, hol ő, két másik névtelen, akiknek tehetetlenségéről éppoly kegyetlen kórképet állít fel, mint a magáéről, s lassan az olvasó is ott találja magát e három személy közös nevezője alatt, a *mi* körünkben. Mert, ugye, hazudtak nekem, nekéd is hazudtak, őt is becsapták, de én is hallgatok, te is hallgatsz, és ő is hallgat, vagy kínomban röhögök magamon, röhögsz te is, és ő is röhög. „Én is nézem, te is nézed, ahogy ő végigkúszik a folyosón, és halunk meg a röhögéstől, pedig az embernek sírni lenne kedve, így megy előttünk az ember, mert ő ember, ugye, mint ahogy én is ember vagyok, te is ember vagy, mint ahogy Samu is ember és Lapohos is ember, mert az agyunkban ott van a szürke...“

A többes számú vagy általános alany („az ember“) nem pusztán grammatikai összege itt az *én*, *te*, *ő*-nek, hanem maga a sorsközösség, amelyben a személyek egymással fölcserélhetőkké válnak, mint ahogy e kisregényben is az *én* olykor áttűnik második személybe, vagy az *ő* szerepét éli természetesen. A szolidaritás igeragozása ez, a szolidaritása a tehetetlenségben és a bűntudatban, hogy ezt elviseljük.

Vigasztalanul rút ez a sorskép, mégis visszariaszt a szabadulás egyetlen útja, az ablakon túli két emeletnyi mélység. Marad tehát az öntudat és:

„Egy darab, négyszögletes metszet az égből.

Kék végtelen.

Megszámoltad: reggeltől estig egy madár repült keresztül rajta. Egyetlen madár.“

Kenéz Ferenc: Légvilág

Olyan emberi helyzeteket élünk, amelyekből egy-egy pillanatra csak az irónia tud fölemelni. Egy ilyen helyzet tartósságának, meg talán a személyes fogékonyságnak is a következménye, hogy olvasmányaimtól egyre inkább az iróniát igénylem. És nem a hidegen lefegyverzőt, fölényesen mosolygót, hanem a tehetetlenség fölötti ségyen, elkeseredés csiholóját, amelyet az esztétika tragikusnak nevez.

A tragikus irónia, ha — természetéhez híven — válságainkból nem mutat is kiutat, de rádöbbent teljes mélységükre. Keserű pirulái segítenek abban, hogy a meghasonlott értelem és lélek néha önmagára eszméljen, hogy a tehetetlenség ne váljék természetünké, meg ne szokjuk. A bensővé vált tehetetlenség bűn

lenne; az irónia révén marad meg annak, ami: elviselt kényszerűségnek. Ez a vonzódás tehát nemcsak az esztétikai ízlésnek, hanem a homo moralis önvédelmi ösztönének függvénye is.

Kenéz Ferenc verse: tragiko-ironikus lírai parabola. Szentségtörő kegyetlenséggel fordítja át ellentétébe egy számunkra hagyományosan pozitív tartalmú jelkép, a páva, értékét. Kinek ne juttatná eszébe ez az embléma például Ady híres jóvendölését? „Fölszállott a páva a vármegye-házra, / Sok szegény legénynek szabadulására.» // Kényes, büszke pávák, Nap-szédítő tollak, / Hírrel hirdessétek: másképpen lesz holnap.“ Csakhogy a Kenéz iróniája most arra kényszerít, hogy felülvizsgáljuk e fennkölt sorokhoz tapadó érzelmeinket is. Vajon a páva-jelképhe sűrített utópia forrása nem valamiféle tehetetlenség? Mert kinek van szüksége a hiányzó értékek eszményítő szimbólumára, például a pávára, ha nem annak, aki képtelen cselekedni?

Es mit kezdünk ezzel a... madárral, ha „eljön értünk“? Ez a *Légyvilág* ironikus vershelyzete. Eme esztétikai minőség megjelenésének sajátos ambivalenciájához tartozik az indítás csalóka áhítata: „Alálegbege, hatalmas hóban / megérkezik fölénk a páva...“ És e madárra ruházott szemfényvesztő fenség később is megjelenik — „Míg csak lassúdon meg nem áll, / mozgásba dermedve, árva, / kéklő csillagfényt zihálva / égitestként a páva“ — azért, hogy annál mélyebb legyen e minőségnek és ellenpontjának, az alantásnak, a kisszerűnek az összeféretlensége. Mert a pávát övező áhítatot látszattá fokozza le egy megdőböntő tény: a miértünk valónak képzelt eszmény közönyös tárgyyszerűsége, sivár immannenciája: „Röpül a páva szenttelen, / némán ülünk a szívkamrában, / nyomjuk a dermett billentyűket, / le-föl száll, száll a páva.“ Nos, ez elég lehetne arra, hogy föladjunk minden illúziót. De a főlénys kijózanodás így megszerezhető elégtétele helyett a vers a végsőkig fokozza kétségbeesett önáltatásaink fölötti szégyenünk kínját: „Már csupa vér, lucsok vagyunk / bensejében a pávának, / lágy kamrából arany tatba, / szárnyzinórtól kék garatba, / madárszemet nyitogatni, / szellőztetni, padkát mosni, // csupa vér és lucsok vagyunk, / bensejében a pávának...“

Ez: az eszmény tartalmatlanságának felismerésében és elhallgatásában cinkos beavatottak tragikus, de kétségtelenül megérdemelt sorsa. Azoké, akik így hamiskodnak: „Majd megjavítjuk a madár testét / kis található ezzel, azzal, / úrtapasszal, légzsinórral, / meglebbentjük lepkezajjal...“ A költő iróniája megvonja tőlük, tőlünk a részvét balzsamát. Íme, az üres szimbólumok jó karban tartásának az ára!

Nehéz lenne eldönteni, s a vers nyitva is hagyja a kérdést, hogy a hasznos beavatatlanok léte méltatlanabb-e ennél a sorsnál? Az eszmény tartalma ugyanis nem mindenki érdekelt, a fontos az, hogy részesedjenek vállalásának vélt előnyeiből („S vannak, akik nagy titokban, / befizettek inkognitóban, / egy-egy kis könnyű repülésre...“). Ezt a magatartást ironizálják a *Légyvilág* legkiélezettebben groteszk képei, a szabadság, szépség, méltóság gyönyörű szimbólumát profanizáló kérdések: „»Lenne egy kis páva-sonka?« / »Hát egy kis páva-szalonna?« / »Ó, hiszen az páva-mája!« / »Hát a páva-melnye hol van?«“ Az alantasságnak erről a fokáról sem tűnik azonban magasabb rendűnek a látszat fenntartásával oly áldozatosan birkózók magatartása.

E vers tehát: könyörtelen ítélet. Ha tömörebb, formásabb lenne, talán még hatásosabban csattanna. De lehet-e kecses vagy egyáltalán feszes az a vers, amelynek a szétesés élménye a tárgya? Ezt sugallja a versbe illesztett fotóanyag is. Tud-e pávaszerűen lépkedni egy liba? Nyújthatja-e a költő a forma vigaszát ott, ahol a forma látszatszerűsége lepeződik le? Van-e még létjogosultsága az irodalmári finnyásságnak, miután ez az ítélet nem hagyott érintetlenül? Egy-két üresjáratot, közhelyet, persze, azért mégis kihagytunk a szerzővel (ilyen például „a vágyak leltári száma“). Talán még meggyőzőbb lenne így az a lehetőség, amelyet e vers a líra mai válságának egyik kiútjaként fölmutat.

Ez a kiút pedig egy nem tipikusan a lírára jellemző esztétikai minőség, az irónia bátrabb kiaknázásának útja. A való égi másának megalkotását már úgysem várhatjuk el a költészettől. Nos, az effajta vers nem az égi, hanem a pokoli mását tárja fel annak, amibe oly szépen beleszokik az ember: a mindennapoknak. A fonákjáról figyelmeztet emberi mivoltunkra, azért, hogy le ne mondjunk róla. Kényelmetlen az ilyen, hónapok múltán sem lehet tőle megszabadulni.

(Az itt elemzett három mű megjelenési adata: *Második személy*. Kritérium Könyvkiadó. Buk., 1980. — *Igaz Szó*, 1981. 6. — *Igaz Szó*, 1980. 12.)

Cs. Gyimesi Éva

Monográfia Ziffer Sándorról

A nagybányai művésztelep indulásáról, első két évtizedéről szinte mindent megírtak már, amit csak tudni lehet róla, viszont a hősi korszak után következő átalakulás időszakából — holott már az is történelemmé vált — csak napjainkban kezdenek megjelenni egyes tanulmányok, illetve a *Kriterion kismonográfiák* sorozatában az ide tartozó művészek életrajzának-életművének ismertetése.

Borghida István Ziffer Sándor-monográfiája* saját gyermekkori emlékeiből indul ki. A bevezetőben leszögezi, miszerint kamaszos képzetét a lendületes művek mozgatták meg, főként Ziffer Sándor munkái. „Az ő festői ereje elemi erővel hatott rám, s ez a hatás máig sem szűnt meg” — írja, hozzátéve a továbbiakban, hogy a művészettörténet vizsgálódásai csak megerősítették és fokozták benne a mester iránti tiszteletet.

A könyv nemcsak a művész életének folyását és műveit írja le, „a lehető legeseménytelenebb, puritán életet” és ennek értelmét, a gazdag és színes életművet, hanem úgy tér ki gyökerekre, hatásokra, hogy a lehető legpontosabban összegezett háttérrel vázol mögéje, párhuzamba állítja az európai és hazai művészet történéseivel, elsősorban a kialakulás éveiben, a Nagybányán való végleges megállapodás előtt. Nem hagyja ki a körképből az első világháború előtti hazai társadalmi és politikai helyzet rövid jellemzését sem.

A könyv értékét emeli a gazdag és részletes dokumentációknál a művészől közvetlenül kapott bő információs anyag, megerősítve kortársak hiteles közlésével, elsősorban hajdani tanítványai, Balázs Péter és Incze János szoban-írásban nyilvánított véleményével.

Mindezekből félreérthetetlenül kiviláglik, hogy Ziffert mi emelte nagybányai kortársai fölé, és mi biztosította művészi továbbhaladását csakúgy, mint pedagógusi munkájának színvonalát: nagy szakmai műveltsége, elméleti tudása, melyet következetesen fejlesztett mindvégig, s robbanékony, feszült érzelmvilággal társult logikája. Hangsúlyozza a könyv az állandó belső harcot, amely a festő érzelmvilágának és józan gondolkodásának ütközéséből eredt, s hogy ez a harc azért is hevesebb volt, mert paranoid alkata és testi fogyatékosága okozta gátlásai eléggé kirekesztették a társadalmi életből. Ez hát a

magyarázata a külső eseményekben szerény, művészi élményekben viszont annál gazdagabb életnek. Igaz, nyújtott Ziffernek a sors szerencsés találkozásokat (ezért adja a szerző oly részletes keresztmetszetét a párizsi művészvilágnak Ziffer Párizsba érkezésének időpontjában, ezért boncolgatja Hollósy gyökereit és pedagógiai módszerváltozását Ziffer beiratkozása idején), de ugyanígy igaz: Ziffer is meg tudta válogatni, kinek az útmutatása nyomán induljon el.

A festmények alapos ismeretéről, beleélésről tanúskodnak a képelemzések. Borghida a húszas és a harmincas évek stílusának közös jegyeit is taglalja, kimutatja, hogy a húszas években az expresszionista jegyek az erősebbek, a harmincas években pedig a kubizmus intellektuális rendje; kimutatja továbbá a klasszikus alap fékező hatását; ez visszatartja a teljes absztrakciótól: még a sík és tér viszonyában is mindig a térformák győznek. Példák sorozatán bizonyítja, miként épít a festő a látványból — torzítás nélkül — egy autonóm világot a vásznon, tömör, nagyvonalú, monumentális világot, s hogyan tartja egységben és összhangban színeinek erőteljes, drámaian feszített ritmusát.

Az *Utolsó évek (1940–1962)* című fejezetben megírja ugyan, hogy milyen mellőzésekben volt része a festőnek, hogy fölüeny tudása ellenére egyenlőtlené válik műveinek színvonala, de, sajnos, itt már nem ad olyan összefüggő és részletes társadalmi-politikai háttérrel az egyéni sorsfordulatoknak és az alkotásnak, pedig bő két évtizedről van szó. Talán túl közel van még hozzánk időben, és úgy érezte Borghida István, hogy a kortársaknak ír, akik vele együtt átélték ezt az időszakot? Pedig a könyvet, bár elégtelen példányszámban jelent meg, remélhetőleg a következő nemzedék is olvassa majd.

Az összefoglaló, befejező részben viszont, amelyben Ziffer festői stílusát sommázza, még közelebb hozza őt az olvasóhoz azzal a megállapítással, hogy önként választott világot, ahol több mint fél századot dolgozott át, nagyobb élményt nyújtott neki, mint bármelyik európai főváros, melyben valaha is járt, dolgozott, kiállított. Ennek következtében akkor is Nagybányának a hangulatát tükrözi a kép, amikor nem városrészletet fest, tehát egész életművében Nagybányának művészileg átfogalmazott, átlényegített arculatát hagyta reánk.

* Borghida István: Ziffer Sándor. Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1980.

Egy néprajztudós életművének tanulságai

Tárkány Szűcs Ernő kötete* — mint a fülszövegben olvashatjuk — „egyedülálló anyagot nyújt át az olvasónak a néprajz és a jogtudományok határterületéről. Mind hazai, mind nemzetközi viszonylatban úttörő vállalkozás.”

A jogi népszokások át- meg átszövik a paraszti egyéni és közösségi lét minden körét. Ha átlapozzuk a közel ezeroldalas művet, nemcsak az írott és íratlan törvények szabályozta múltbeli paraszti lét rendje tárul fel előttünk, hanem az egyén és a közösség viszonya is az emberi lét minden mozzanatában: az egyén lehetőségei és korlátai; a házasság, párválasztás, a család és a rokonság bonyolult és sokszínű viszonylatai; a tulajdon szerepe és az ezzel kapcsolatos kérdések — a paraszti társadalom összefüggéseibe és egymásrahatásába ágyazva. A kötet a paraszti lét olyan modelljét adja, amelynél fogva a néprajzkutató, bármilyen kérdéssel foglalkozna, alapvető forrásanyagot kap benne.

Tárkány Szűcs Ernő közel negyvenéves kutatómunkájának szintézise a kötet hatalmas összehasonlító anyaga. Saját kutatási anyaga mellé a szerző bevonta vizsgálatába a szóban forgó jelenségekkel kapcsolatos nemzetközi eredményeket. (Nem érdektelen megjegyeznünk róla, hogy egykor részt vett a bálványosváraljai kutatásban is.) Mint erre maga utal, ismeri a magyar kutatások mellett a román H. H. Stahl és R. Vulcănescu, továbbá a szovjet, német, finn, szerb és más szerzők idevágó munkáit. A kötet tehát a magyar és a nemzetközi tudományosság alapjain nyugodt összegezés.

Milyen tanulságokat kínál e könyv a hazai néprajzkutatás és más tudományok számára, amelyek a népi valóság vizsgálatát tűzték ki céljukul? Néprajzkutatásunk statikus szemléletével ellentétben Tárkány Szűcs Ernő a példák impozáns tömegével bizonyítja, hogy a népi kultúra és jelenségei nem nélkülözhetik a történelmi előzményeket. Ezért saját és mások gyűjtése mellett a jelenségek vizsgálatához évszázadokra visszamenőleg felhasználja a levéltári és történelmi adatokat. Ugyancsak segítségül hívja a falusi parasztszaladók birtokában lévő régi szerződéseket, végrendeleteket, egyéb okiratokat. Ez az eljárás is bizonyítja, hogy a népi kultúra megértéséhez nélkülözhetetlen a múltbeli állapotok, a jelenségek időbeni alaku-

lásának ismerete; ez hozzásegít a mozgástörvények földerítéséhez, amelyek a népi valóságot meghatározták, alakították. Nem érthetjük meg például a népi erkölcs alakulását, ha nem tanulmányozzuk azokat a történelmi, gazdasági, kulturális hatásokat, amelyek kialakították.

A hazai magyar néprajzkutatásból éppen ez a diakronikus szemlélet, a történelmi távlat hiányzik. Márpedig kockázatos dolog csupán az emlékezésre bízni a jelenségek alakulásának kibogozását. Hogyan érthető meg például a paraszti erkölcsi szigor mechanizmusát és annak eredetét azok nélkül a történelmi adatok nélkül, amelyek feltárják az egyházi és világi hatóságok működését, de azokat a gazdasági körülményeket is, melyek e szigor szükségessé tették? A parasztság lelki, szellemi, erkölcsi életének alakulása csakis e tényezők hosszú időbeli hatása eredményeként fogható fel és érthető meg minden vonatkozásban. Természetesen a mondottak a népi valóság minden más területére is érvényesek. A könyv koncepciója szerint a jogi szokások mindenütt jelen vannak, és valamennyi jelenséget meghatározzák: az élet fordulói éppúgy, mint az adás-vevés, a viszálykodást, a kölcsönös megsegítést, az öröklést, a születést és a házasságot, a halált.

E könyv meggyőz arról is, hogy nem lehet általában „népi kultúráról” beszélni, hiszen minden jelenségnek olyan szélsőséges változatai lehetségesek, és ezek között annyi a fokozat, hogy rájövünk: csak egyes közösségek kultúrájáról, a paraszti valóság ilyen vagy olyan típusairól beszélhetünk. Egyes kérdésekben ugyanis, legyen az a család, a rokonsági rendszerek, a halál, a nevelés dolga, a könyv a jelenségek számtalan változatát tárja fel aszerint, hogy milyen történelmi, gazdasági, társadalmi tényezők alakították ki azokat. Ez a tény is bizonyítja a népi valóság szinkron, összehasonlító vizsgálatának elengedhetetlen szükségességét.

A teljességigénynek köszönhetően a kötet a népi élet olyan benső, elhanyagolt területeiről is tudósít, mégpedig káprázatosan gazdag adattárral, amelyek a szakember számára is az újdonság erejével hatnak, s egyben figyelmet: sok fontos jelenség mellett haladtunk el anélkül, hogy észrevettük volna. (A szerző arra is talált például adatokat, hogy az eddig csak természeti népeknél föllelt „szexuális vendégbarátság” nálunk is előfordult, még századunkban is.

* Tárkány Szűcs Ernő: Magyar jogi népszokások. Gondolat Könyvkiadó. Bp., 1981.

Kiemelkedően fontos Tárkány Szűcs Ernő módszerében az, hogy a népi jogszokások vizsgálata kapcsán mindenütt a paraszti értékrendet, világlátást kutatja, amely az egyes jelenségeket megmagyarázza, tehát azt a szellemi hátteret, amely a jogszokások létrejötté mögött áll. Ebben az igyekezetében gyakran folyomodik olyan vizsgálatokhoz, amelyek a szociológia, szociálpszichológia tárgyai is. Boncolja például azt a bonyolult mechanizmust, amely az egyének a közösségbe való belenövését szabályozza. A közvélemény „szűrő, értékelő, ellenőrző funkcióját”, az egyén „jelzéseit” és reagálását számos konkrét példán mutatja be. Természetesen csakis ez a komplex vizsgálati módszer, ez az interdiszciplináris kitekintés teszi lehetővé, hogy olyan bonyolult törvényszerűségeket vizsgáljon, mint a paraszti értékrend működése vagy torzulása. Művében Tárkány Szűcs Ernő kimutatja töb-

bek közt azt is, hogy mikor a közvélemény elveszíti működőképességét, megszűnik mértéktartásra kényszerítő ereje, s zavarodottá válik. Ez a folyamat a múlt század derekán kezdett mutatkozni, s úgy következett be, hogy „nem maga a közvélemény került válságba, hanem a falu hagyományos gazdasági és társadalmi berendezkedésében indult meg a bomlás, és ezek különböző kihatásai eltérő módon és mértékben jelentkeztek, így többek között a közvélemény működésében is”.

A kötet fényesen bizonyítja az interdiszciplináris vizsgálatok rendkívüli jelentőségét az újítás és a hagyományozás kérdéseinek vizsgálatában — például a népművészetet illetően.

Az impozáns mű Tárkány Szűcs Ernő életművének legfőbb eredménye, a néprajz és minden vele határos szaktudomány számára pedig nélkülözhetetlen útmutató.

Nagy Olga

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

A TÖMEGKOMMUNIKÁCIÓ A SZOCIALISTA TÁRSADALOM ÉLETÉBEN

Megfigyelhető, hogy az empirikus társadalomkutatás a korunkban egyre nagyobb szerephez jutó tömegkommunikáció hatáskörét próbálja megragadni. Arra keres választ, hogyan lehetne ezt a hatást a társadalom szolgálatába állítani. Nyilvánvaló, hogy egy bonyolult rendszer elemzéséről, tanulmányozásáról van szó, a rendszer működése, fejlődése pedig az egyes részrendszerek (alrendszerek) működésével, fejlődésével, tökéletesedésével, specializálódásával függ össze. Az egyes alrendszerek, még a látszólag különálló, egymástól elszigetelt struktúrák közt is kölcsönös összefüggés van. A fejlődésben az egymást kiegészítés elve a meghatározó.

A kötet szerzői — a Tömegkommunikációs Kutatóközpont, az MTA Szociológiai Kutatóközpont, a SZUTA Társadalmi-Gazdasági Problémák Intézete, a SZUTA Szociológiai Kutatóintézetének kutatói — közül a legtöbben és a legtöbbet a két legelterjedtebb tömegkommunikációs eszköz, a mozi és a tévé szerepét, egymáshoz való viszonyát, illetve e viszony társadalmi vetületeit vizsgálják. Huszonegy tanulmányból hat foglalkozik részletesen a tévé és a mozi viszonyával (R. D. Kopülova, N. Sz. Manszurov, Tomka Miklós, N. V. Csaszova, Hunyady György—Pörzse Katalin, Barcy Magdolna—Semjén Anita munkái).

Mindannyian abból indulnak ki, hogy korunk társadalmában széles körben elterjedtek azok a nézetek, melyek szerint a mozi és a televízió szemben állnak egymással: a televízió fejlődése elkerülhetetlenül a mozi válságához vezet. A kutatásból levonható következtetés: a televízió átalakította a mozikközönség fogalmát, s nem csökkentette, hanem növelte a „világfilmszínház” méreteit; mintha a sokszorosítási eljárások révén kialakult volna egy falak nélküli, „általános képgaléria” — ez Kopülova hasonlata, aki az audiovizuális kommunikáció fejlődésének tendenciáit és távlatait vizsgálja.

A gyakorlat azt mutatja, hogy a mozi és a tévé kiegészítik egymást. Az előbbi egy szűkebb körű, speciális közönséghez szól, míg a televíziós adások általában nagy tömeghez, egy egész országhoz. Az elméleti rendszerszerűségek figyelembevételére a gyakorlat szintjén a tömegkommunikáció helyes irányításához

vezet, vagyis a tömegekre gyakorolt megfelelő, kívánt hatás kialakításához. A szocialista állam érdekeit szolgáló, különböző rendeltetésű és tartalmú információk gyűjtési, feldolgozási és továbbítási technikája igen gyorsan fejlődik, s ez műszakilag is kedvező feltételeket teremt a társadalom tagjai tudatának és világnézetének irányításához. „Az ideológiai intézmények között így egyre dominánsabbá válnak azok az intézmények, melyek tevékenysége az osztálytársadalmi méretű információterjesztési technikák alkalmazásán alapul” — olvashatjuk az előszóban.

A kötet szerzői éppen azt vizsgálják, hogy a különböző tömegkommunikációs, illetve ideológiai hatóeszközök miképp működnek a szovjet és a magyar társadalomban, mennyiben töltik be társadalmi szerepüket. Az elemzés során rávilágítanak arra, hogy a szocialista tömegkommunikációt információs-propaganda-igazgatási-oktató funkciója határozza meg.

A tanulmányok egy része széles tárgykört fog át (Szeceško Tamás: *Megjegyzések a tömegkommunikációs hatékonyság fogalmához*, V. Sz. Korobejnyikov: *A közvélemény és a tömegkommunikációs eszközök a szocializmusban*, R. D. Kopulova: *Az audiovizuális kommunikáció fejlődésének tendenciái és távlatai*), a többi egy-egy részterületre vagy egyetlen kérdésre szorítkozik (Szekfű András: *A mozi új helye a szocialista társadalom kommunikációs szerkezetében*, N. V. Csaszova: *A tévévezettség mutatók összehasonlíthatóságának módszertani problémáiról az időmérleg-kutatásokban*, Bácskai Erika: *Kommunikációs szegregáció egy vidéki városban*). Mindkét tanulmánytípusra jellemző a kutató szellem és a korszerű tudományos igény érvényesítése. (Akadémiai Kiadó. Bp., 1980.)

I. E.

VASILE IGNA: STAREA DE URGENȚĂ

A költészet „sürgősségi állapot”, jelzi a kötet címe; a költő olyan ember, akinek halaszthatatlan mondanivalója van azokról is, azoknak is, akik talán nem tudják, hogy még mindig nagyon fontos, még mindig nem késő verset írni és — olvasni. A kertészről, akiről nem tudni, megéri-e, hogy kikeljen, amit elvett, mert íme, kapált, gyomlált, öntözött, s a termés késik; annak az elvált cipőjű gyermeknek a magányáról, aki mintha őszülne záporozó napok sójától; az utcán zizegő újságpapírról, és még nagyon sok mindenről, amitől a vers nem szabad vers lesz, hanem szabad költemény, elárasztja az utcát, tisztára mossa az aszfaltot, klorofilldús közeget teremt maga körül (*Ploaie de primăvară*). A költő egyike e századvég megszállott gombásainak: az erdőben „liberális gombákat” keres, kalapjuk alá bújik, s onnan lesi, mi marad egy letűnő világból, onnan hallgatja, milyen hangok szűrődnek át a morajló világ zajain (*Cules de chuperci*). Lakótelepi ciklusát — *Cartier I (Copacii. In grațiile...)*, *Cartier II (Bastonul alb al orbului)*, *Cartier III (Teama. Trecătorii privesc)*, *Cartier IV (În spatele chioșcului)*, *Cartier V (Seară clandestină)*, *Cartier VI (Fotografii la minut)*, *Cartier VII (La poarta omului mort)* — felváltva kell olvasni hat variációjával egy állattani témára: ugyanaz az ökológiai aggodalom az emberért, „a kisemberért, akinek már évmilliók óta kevés hely jut”, ugyanaz a fegyelmezett humanizmus, amely kerüli — s zajártalomként szenved el — a harsány szavak abszolutizmusát, szelíd és bölcs türelem, amely nem áll ellen a rossznak, de nem is egyezik ki vele. Vérmérséklet ez vagy életfilozófia? Ráérnénk eldönteni — a versolvasás nem való türelmetlen embereknek —, ha nem volna „sürgősségi állapot” a költőben és a költő körül. Dönteni kell. Az olvasónak könnyebb: Vasile Igna vérbeli költő, a lelkiismeret terheit cipeli mások helyett is, költői nyelve finomságai áthatnak, mint egy nagyon bensőséges emberi kapcsolat. Ezt a verskötetet olvasója újra meg újra előveszi, izlelgeti, önkínzón élvezi minden agresszivitástól mentes kegyetlenségét. Kisajátítja ezeket a verseket, kisajátítják ezek a versek. A költő, szerencsére, nem kisajátítható. (*Cartea Românească. Buc., 1981.*)

Sz. J.

RÓZSA ANDRÁS: FOCIOLOGIA

Sportszociológiai tanulmányok, riportok, a Szépirodalmi Könyvkiadónál 1974-ben megjelent verskötet szerzője (a *Fekete sárkány* című kötetben olvashattuk a kitűnő Ajax-verset, *Tébolyok színpada* címmel) — most sem csapta be olvasóit. A publicisztikai könnyedséget s a szubjektív hangot mindvégig megőrizve vezet végig a labdarúgás egyetemes történetén, egészen a máig, s helyzeténél fogva

megkülönböztetett figyelemmel elemzi a magyar „foci” jelenét. Rózsa András szemléletmódja alapvetően szociológiai. Íme:

„A labdarúgásnak is többféle története van, éppúgy, mint minden másnak. Vannak belső, szakmai-szervezeti folyamatai, melyek valamikor elkezdődtek, fejlődtek, elemek ellentmondásba kerültek egymással, és az ellentmondás feloldása mindig új, a korábbinál magasabb szintet teremtett a sportágban.

Es van ezeknek a belső, sokszor öntörvényű folyamatoknak egy olyan külső burka, melyet nemcsak a szakemberek vettek és vesznek észre, hanem mindenki, akinek köze volt vagy köze van a labdarúgáshoz. Ha csupán szurkolóként is.

Ez a külső burk — nevezzük eseménytörténetnek — az, amely a labdarúgás lényegi történéseit megcsillagítja a jelenségekben, azaz az eredményekben.

Az idő pedig gyakran szépíti a dolgokon...”

Rózsa könyve szerencsésen vegyíti a művelődéstörténeti, sportszociológiai tanulmány és a sporteredményeket (eseménytörténetben) ismertető riport, a mögöttes területekre rákérdező interjú eszközeit. Amikor már-már túl „oldottnak” vélnék könyvének szerkezetét, visszakapcsol a lényegre, a labdarúgás egész világot át-fogó jelenségének az elemzésére, „etikai és esztétikai értékeinek” a megvilágítására; amikor pedig a szakmaiság, a sporttörténetbe (művelődéstörténetbe), a játékszerek elemzésébe lemerülés veszélye fenyeget, váratlanul megszólaltat egy-egy világhírű, legalábbis Közép-Kelet-Európában népszerű játékos, edzőt a szóban forgó kérdésről, saját tapasztalatairól — és máris helyreállt az olvasó (a „szurkoló”) lelki egyensúlya. Rózsa András „fociológija” ilyenformán egyidejűleg könnyű és elgondolkodtató olvasmány. Erdemes idéznünk, jellemzésül, azt a néhány szakaszt, ahol az 1948-as londoni olimpia utáni időszakot foglalja össze:

„A tíz olimpiai aranyérem és az élsport más, jelentős nemzetközi eredményei azonban kevéssel később egy voluntarista politikai koncepció igen jelentős összetevőjévé váltak. Ez a koncepció az élet más — és lényegesen fontosabb — területein is »élteljesítményekre« ösztönzött, szívesen manipulálva a kirakateredményekkel. Ezért állt az 1950-es évek elejétől szinte minden a reprezentatív élsport szolgálatába, pedig 1948-ban [...] úgy tűnt: Magyarország, történelme során először, valóban sportoló ország lesz, ahol a tömegek sportja az élsporttal egyenrangú társadalmi ügyé válik.

Mint hogy azonban »szükség« volt az élsport világraszóló eredményeire, példa nélkül álló erőfeszítések kezdődtek. A korábbi társadalmi sportegyesületeket gyakorlatilag megszüntették, és 19 egységes egyesületi típus alakították ki szakmai-szervezeti (15), illetve szakminisztériumi (4) fennhatóság alatt. A magyar élsport fő pilléréivé a Honvédelmi Minisztérium és a Belügyminisztérium központi sportegyesületeit tették. A Bp. Honvéd a Kispest, a Bp. Dózsa (majd Újpesti Dózsa) pedig az Újpest jogutóda lett. A Ferencváros kénytelen volt előbb szakszervezeti bázisának a nevét felvenni (ÉDOSZ SE), egy év múlva Bp. Kinizsi néven szerepelt — piros-fehér színekben. Még cifrább utat járt meg az MTK. Másfél éven át *Textiles*ként játszott, mint szakszervezeti együttes, majd két éven át — az Államvédelmi Hatóság csapataként — a Bp. Bástya nevet vette fel, aztán a szakszervezethez visszakerülve Bp. Vörös Lobogó név alatt ért el szép sikereket. Az átszervezések igazi vesztese a Ferencváros volt, melynek európai hírviláglabdárúgóit (Henni, Budai, Kocsis, Deák, majd Czibor) hatalmi szóval irányították át más egyesületekbe.

Az új koncepciónak kétségkívül voltak pozitív eredményei is, hiszen a legjobb sportolási feltételeket nyújtó nagyegyesületekbe tömörítették a magyar sport színé-javát, s ezáltal az élsportolók felkészítése koncentráltan történhetett. Rövid távon — amint azt a helsinki olimpia tizenhat magyar aranyérme s az ötvenes évek első felének többi nagy sikere igazolta — hasznosnak bizonyult az elképzelés. Hosszabb távú következményei közé azonban olyanok tartoznak, mint a középiszolások sportjának csaknem teljes elsorvadása, az utánpótlásnevelési kedv elapadása, a versengési hajlam csökkenése stb.”

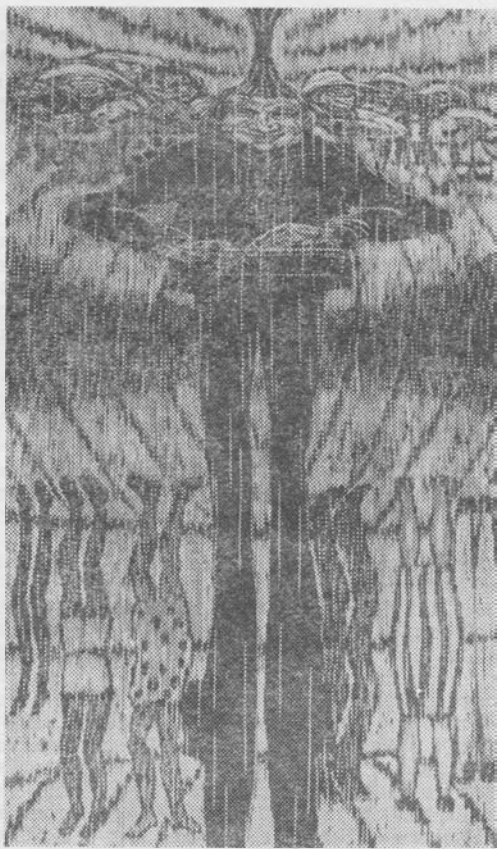
A *Fociológia* nem a deheroizáló, ám a legendafoszlato könyvek sorába tartozik. Különböző forrásokra építve, józanul mérlegeli például a híres magyar „aranycsapat” (Puskásék) berni elbukásának okait, és szellemesen bevezeti az „ezüstcsapat” elnevezést — hiszen ez fedi a valóságot. Érdekes, amit egy világhírű szakemberrel készített interjúból e könyvből átemel: „A magyarok egyik legnagyobb problémája szerintem az, hogy túlságosan bíznak hagyományaikban. Mindig azt nézik, hogy mi volt régen, negyven, harminc vagy húsz esztendővel azelőtt. Örököké a múltba tekintetni: már visszaesés. Változatlanul él még az »én magyar nemes vagyok« szemlélet. Az »ősi joggal, ősi házban, életmet ha elpipáztam...« Holott a világon már mindenütt keresik az újat, az előrevivőt, a kilábalást immár nem a múltból, hanem a jelenből... Túl sok a szöveg is — cselekvés he-

lyett.“ A totális labdarúgás egyik megteremtője hiteles bírálónak, tanácsadónak tűnik...

Végül még egy idézet, a labdarúgás mai jellegéről, erkölcsi alapállásáról: „Sokszor úgy tűnik, hogy kétféle labdarúgás van. Az *egyik* a játékba feledkezés tiszta örömet adja, azt a hihetetlen élményt, hogy ügyetlenebbik végtaggommal — a lábbal — engedelmességre kényszeríték egy börgolyóbist, amelyik nemcsak természetes adottságainál fogva pattog szeszélyesen, hanem a talajtól függően is. A *másik* futball a nyeres félelmetes kényszerét adja, ahol a labdabirtoklás kötelesség, sőt létkérdés is, és ezen belül csak ritka pillanatot a játék öröme. Az *egyik* labdarúgás boldoggá, büszkévé és könnyeddé tesz, ha ellenfeletem átjászottam, ha gólba juttattam a labdát, vagy egy »védhetetlennek« tűnő lövést hártottam. A *másikban* akár erőszak árán is gólt kell elérnem, vagy meg kell akadályoznom az ellenfelet a gól elérésében. Már fel sem kapjuk a fejünket, olyan természetes, ha a tévé vagy a rádió riportere így kommentálja a védő szabálytalan szerelését: »Már nem volt más választása...« A taktikai fault — magyarosabban: céldancs — a legelfogadottabb eszközök egyike lett. A »játékhoz« tartozik.“

Hát ilyesmi a „fociológia“. (Sport. Bp., 1981.)

K. L.

Gy. Szabó Béla:
Önarckép mexikói görbe tükörben
(fametszet, 1977)